

36. 200 самых богатых людей Украины 2011 года : рейтинг журнала «Фокус» [Электронный ресурс] // Фокус. — 17. 03. 2011. — Режим доступа : <http://focus.ua/charts/174865>.
37. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015 : національна доповідь / В. Б. Авер'янов, Б. М. Ажнюк, Т. П. Богдан та ін. ; за заг. ред. В. М. Гейця. — К. : НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.
38. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] / Держстат України. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/vtr_u.htm.
39. Черенько, Л. М. Оцінка впливу державної соціальної підтримки на нерівність та бідність населення / Л. М. Черенько // Демографія та соціальна економіка. — 2011. — № 2. — С. 118–127.

ТЕМА 2. СОЦІАЛЬНА РОЛЬ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

О. С. Марченко, доктор економічних наук, професор

Формування економіки знань і становлення та розвиток соціальної держави у сучасному її розумінні — це тісно взаємопов'язані процеси постіндустріальної трансформації суспільства. З одного боку, економіка знань породжує фундаментальні зміни у продуктивних силах, соціально-економічних відносинах, суспільній структурі, політиці, культурі та ін., що обумовлюють об'єктивну необхідність формування нової моделі держави, адекватній природі суспільства, заснованого на знаннях. Це модель соціальної держави, пріоритетами якої є права, свобода і самореалізація людини. З другого боку, саме соціальна держава, діяльність якої спрямована на створення необхідних умов накопичення й реалізації людського потенціалу суспільства як основи суспільного добробуту, сприяє розвитку економіки знань.

Якщо звернутися до визначення соціальної держави у сучасних наукових джерелах, то «це держава, яка прагне до забезпечення кожному громадянину достойних умов існування, прав на соціальний захист, на участь в управлінні виробництвом... Компетенція сучасної соціальної держави набагато ширша і поширюється на такі сфери, як освіта, охорона здоров'я, ринок праці, система соціального страхування від таких класичних ризиків, як хвороба, безробіття, вік тощо» [1]; «це держава, яка гарантує кожному громадянину стандарти матеріальної життєдіяльності, що дозволяють йому реалізувати своє право на приватну і публічну автономію» [2]. Тобто домінантою соціальної держави є людський розвиток, що якнайповніше відповідає природі економіки знань. «Економіка знань — це економіка, у якій головною продуктив-

ною силою є наука, а відповідає такій економіці суспільство знань, що характеризується найвищим рівнем розвитку творчого потенціалу людської особистості як носія і генератора знань» [3, с. 55–56].

На нашу думку, слід розрізняти соціальну роль держави у широкому і вузькому розуміннях. У *широкому розумінні соціальна роль держави* — це поведінка держави стосовно суспільства: держава спрямовує суспільний вибір та розвиток, створюючи для цього необхідні правові умови та здійснюючи певні заходи, використовуючи інструментарій державної влади. У цьому контексті соціальна роль держави — це її суспільна роль. Держава безпосередньо впливає на суспільний вибір напряму, цілей, моделей, форм та заходів розвитку і його реалізацію (а в умовах тоталітаризму держава визначає суспільний вибір, «підмінюючи» його корпоративним, олігархічним, клановим тощо).

У *вузькому розумінні соціальна роль держави* — це система соціальних функцій держави як напрямів її діяльності у соціальній сфері, що зумовлені її суспільною роллю та конкретизують її у певних історичних, соціально-економічних, інституціональних, політичних, міжнародних та інших умовах суспільного розвитку. До них належать: «регулювання соціальних відносин у суспільстві, регламентація умов взаємодії суб'єктів економіки в соціальній сфері (у тому числі між роботодавцями і найманою робочою силою); розв'язання проблеми безробіття та забезпечення ефективної зайнятості; розподіл і перерозподіл доходів населення; формування стимулів до високопродуктивної суспільної праці і надання соціальних гарантій економічно активній частині населення; створення системи соціального захисту населення; забезпечення розвитку елементів соціальної інфраструктури (закладів освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту, житлово-комунального господарства і т. ін.); захист навколишнього середовища тощо» [4, с. 160]. Слід підкреслити, що суспільна роль держави визначає її соціальні функції, реалізація яких є основою та чинником впливу держави на суспільний вибір та розвиток. На нашу думку, доцільним було б визначити соціальну роль держави у широкому і вузькому розумінні як відповідно фундаментальну — реалізація суспільного вибору; і актуальну — діяльність держави у соціальній сфері.

Суспільству, заснованому на знаннях, притаманні нові явища та процеси у всіх сферах його життєдіяльності, серед яких основоположними щодо змістовної трансформації соціальної ролі держави, на нашу думку, є перетворення у структурі зайнятості, бізнесу, власності, капіталу, економіки, соціуму, влади. Зазначені трансформації обумовлюють необхідність визначення нових пріоритетів, напрямів та заходів реалізації соціальної ролі держави. Розглянемо це детальніше щодо змін актуальної соціальної ролі держави в економіці знань.

І. Для економіки знань характерним є зростання, а за певного рівня її розвитку і домінування в структурі зайнятості працівників, діяльність яких безпосередньо пов'язана з продукуванням, передаванням і використанням знань як головного ресурсу їх професійної діяльності. Це працівники інтелектуальної праці, до яких належать: а) працівники знань (knowledge worker); б) професіонали знань (knowledge professionals); в) адміністратори знань (knowledge executives).

Працівники знань — це працівники, головним засобом праці яких є специфічні знання, що використовуються в їх професійній діяльності. Зміст праці knowledge worker складають такі характеристики, як професійність, індивідуалізованість і персоніфікованість процесу інтелектуальної праці та її результату, творчість, спроможність працювати у команді. П. Друкер підкреслює такі особливості працівників знань: по-перше, на відміну від усіх інших учасників трудового процесу вони самі, причому неподільно, володіють власними засобами виробництва: інтелектом, пам'яттю, знаннями, ініціативою, особистим досвідом, що належать їм нерозривно та є неявними, «прихованими». По-друге, працівники знань незалежно від кваліфікації є гвинтиками деякого виробничого процесу, спроможні ефективно працювати тільки в складі колективу. На думку П. Друкера, працівник знань — це не який-небудь вчений-одинак, унікальний творець або керівник, це звичайний співучасник загальної корпоративної справи, продуктом якої є знання [5]. Вважаємо, що працівникам знань притаманна ще одна особливість — відносна автономія, що забезпечується їх власністю на знання як ресурс професійної діяльності. Як підкреслює В. Іноземцев, «висококваліфікований сучасний фахівець, який на відміну від економічних стимулів надає перевагу можливості підвищувати свій інтелектуальний і культурний рівень, вже не має тієї жорсткої залежності від компанії, оскільки може вироблювати свій інформаційний продукт і поза її структур, маючи необхідні засоби виробництва в особистій власності» [6].

Професіонали знань — це фахівці, діяльність яких безпосередньо пов'язана з продукуванням, передачею (обміном), накопиченням та використанням знань (вчені, викладачі, консультанти). Для цієї групи зайнятих знання є не тільки ресурсом, а й об'єктом, предметом і результатом професійної діяльності.

Професіонали знань є їх інтеграторами. Інтеграція знань — це комплексний багатостадійний процес руху знань, результатом якого є їх втілення: а) у продукти та послуги; б) інновації; в) нові знання. Характер, цілі, напрями і рівні інтеграції знань визначаються моделлю виробничого, господарського, наукового, інноваційного процесів, основу яких складають знання. Інтеграцію знань можливо представити як знанневий ланцюжок (ланцюжок інтеграції знань) — певної послідовності стадій руху знань з моменту їх створення до моменту

трансформації у продукти і послуги (інноваційні продукти та послуги). Його головними складовими є створення, залучення (передавання й отримання), оволодіння (засвоєння), перетворення (явних знань на неявні і навпаки, індивідуальних на організаційні), накопичення, зберігання, обмін, трансформація знань. Процес інтеграції знань забезпечують учасники ланцюжка — інтегратори знань, серед яких значна роль належить професіоналам знань. У ланцюжку знань головними функціями knowledge professionals як інтеграторів знань є такі: а) вчені продукують нові знання; б) викладачі передають нові знання у процесі навчання; в) консультанти сприяють поширенню та впровадженню у господарську практику нових знань. При цьому всі професіонали знань здійснюють накопичення, обмін, зберігання знань на основі їх кодифікації та об'єктивації, а викладачі і консультанти, як і науковці, можуть бути і творцями нових знань.

Адміністратори знань — це фахівці, що здійснюють функції управління знаннями. Треба підкреслити, що працівники і професіонали знань є адміністраторами власних знань, оскільки керують своїм пізнавальним процесом, навчанням, оволодінням, накопиченням і використанням знань. Але є і професійні адміністратори знань, для яких управління знаннями — це професійна діяльність, спрямована на створення техніко-технологічних, організаційно-економічних, мотиваційних умов і чинників ефективного здійснення ланцюжка знань, накопичення і реалізації потенціалу інтеграторів знань. На думку Дж. Стоунхауза, завданнями управління знаннями є: 1) генерація знань — індивідуальне або організаційне навчання; 2) формалізація знань — розробка принципів, правил і процедур; 3) збереження знань — визначення відповідного типу носіїв для збереження, які допускають розподіл знань; 4) дифузія знань — розподіл знань у межах організації; 5) координація й контроль знань — забезпечення того, що організаційне знання точне й постійно використовується [7]. М. Румізен визначає управління знаннями як систематичні процеси, завдяки яким знання, необхідні для успіху організації, створюються, зберігаються, розподіляються та застосовуються [8, с. 10].

Зрушення у структурі зайнятості зумовлюють необхідність формування та здійснення *нової політики зайнятості*. По-перше, важливого значення набуває формування *національної освітньої інфраструктури ринку праці*, спрямованої на створення умов для участі працівників у певних формах безперервної освіти, забезпечення необхідного рівня їх навчання, перенавчання та самонавчання, підвищення їх кваліфікації, оволодіння новими професіями. По-друге, державна допомога працівникам повинна включати заходи щодо компенсації у різних формах їх витрат на навчання. У цьому аспекті ефективним може бути *державне страхування певних індивідуальних чи організаційних освітніх програм*. По-третє, не менш важливими є державні заходи щодо

стимулювання і страхування інвестицій роботодавців у підвищення освітнього рівня працівників. Національна освітня інфраструктура, державна допомога і державне страхування освітніх програм і інвестицій — це ті соціальні стабілізатори, що сприяють подоланню суперечностей, обумовлених розбіжностями у структурах попиту на працю і пропозиції праці в умовах економіки знань.

Докорінної зміни потребує система підготовки професіоналів та адміністраторів знань. По-перше, зараз у вищих навчальних закладах практично відсутня системна цілеспрямована підготовка майбутніх науковців та викладачів вищої школи. Вважається, що університетська освіта автоматично є гарантією ефективної наукової і викладацької діяльності фахівців. Але це не так. Сучасна магістратура неспроможна вирішити цю нагальну для постіндустріальної трансформації національної економіки проблему, оскільки не має такої спрямованості. Магістри повинні отримувати системні знання і навички наукової та викладацької діяльності, оскільки саме ці фахівці знань забезпечують створення, накопичення та ефективне використання знань як головного ресурсу економічного розвитку. По-друге, підготовка фахівців знань, що надають знаннємісткі послуги (консультантів), взагалі залишається поза увагою держави. Необхідним є впровадження магістерських програм з підготовки фахівців з консультування з проблем інноваційної, науково-технічної діяльності тощо. Наприклад, визначення державою стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку повинно супроводжуватися розробкою заходів щодо підготовки консультантів з певних інноваційних програм. По-третє, важливим є оновлення системи підготовки управлінців різних рангів, які повинні бути адміністраторами знань, що забезпечують ефективне використання знанневих ресурсів суспільства. По-четверте, на нашу думку, сучасний стан підготовки та реалізації у суспільних інтересах потенціалу фахівців знань в Україні можливо охарактеризувати як «розтрату умів», що знаходить свій прояв у таких негативних явищах, як еміграція knowledge professionals, їх праця не за фахом і кваліфікацією, безробіття. «Розтрата умів» свідчить про значні втрати знаннєвого ресурсу розвитку національної економіки, породжує соціальні суперечності та конфлікти, що вимагає від держави здійснення системних заходів щодо їх подолання. *Необхідна спеціальна державна програма підготовки, працевлаштування та соціального захисту фахівців знань.*

II. Економіка знань характеризується інтелектуалізацією бізнесу, формуванням та розвитком інтелектуального підприємництва, суб'єктом якого є підприємці знань (knowledge entrepreneurs). Важливо підкреслити, що бізнес у будь-якій галузі економіки є двовекторним, становить поєднання інтелектуальних і підприємницьких характеристик. Особливістю інтелекту-

ального бізнесу є те, що фундаментом його успіху є інтелектуальна діяльність, головним чинником — знання та досвід підприємців, продуктом — інтелектуальний продукт. Тобто інтелектуальний бізнес характеризується вирішальною роллю інтелектуального вектора у забезпеченні його ефективності і конкурентоспроможності. Роль підприємницького вектора полягає в забезпеченні комерціалізації (маркетизації) знаннємісткої продукції інтелектуального бізнесу, її визнання ринком.

Сутнісною рисою інтелектуального бізнесу є інновативність — здатність підприємців знань чітко й адекватно реагувати на найменші зміни на ринку шляхом випуску нової або вдосконалення старої продукції, впровадження нових технологій виробництва і збуту, реструктуризації, вдосконалення системи внутрішньофірмового управління і використання новітніх маркетингових стратегій [9, с. 11].

Інновативність бізнесу ґрунтується на потребі і здатності knowledge entrepreneurs сприймати, впроваджувати й використовувати інноваційні ідеї та продукти. П. Друкер у вступі до книги «Бизнес и инновации» пише, що ця книга представляє інновації і підприємництво як діяльність і галузь знань [10, с. 7]. Дійсно, інтелектуальне підприємництво й інновації — це єдина система, що базується на знаннях і забезпечує продукування нових знань та їх впровадження.

Сприйнятливість до нововведень, постійні пошуки нових ідей і рішень, їх продукування й втілення у господарську практику — фундаментальні умови конкурентоспроможності інтелектуального бізнесу як інтелектуального новаторства. Інтелектуальний бізнес є творчим, його ефективність безпосередньо залежить від ступеня його креативності.

Інтелектуалізація бізнесу зумовлює формування нових організаційних форм підприємництва, набуття фірмами рис інтелектуальної навчальної організації. Інтелектуальна організація (knowledge-based organizations) — це організація, де «...кожен індивідуум стає мікросвітом цілого, він відбиває ціле через свою поведінку. Кожен є індивідуальним віддзеркаленням мислення організації» [11, с. 30].

Інтелектуальна фірма є організацією, що навчається (learning organization), «у якій не можна не вчитися, тому що навчання вплітається в тканину життя» [12, с. 33], організацією, що здатна створювати, набувати і поширювати знання, змінювати свою поведінку відповідно до нової інформації, оригінальними ідеями і сучасними системами мислення [13, с. 109]. П. Сенге, про якого М. Румізен пише як про основоположника теорії організацій, що навчаються, визначає останні як місце, «у якому люди постійно розширюють свої можливості створення результатів, до яких вони насправді прагнуть, у якому вирощуються нові широкомасштабні способи мислення, у якому люди

постійно вчаться тому, як навчатися разом» [8, с. 23]. Інтелектуальна фірма не тільки використовує, а й постійно продукує знання, забезпечує їх рух у внутрішньому й зовнішньому середовищі. Таким чином, фірму як організаційну форму інтелектуального бізнесу в економіці знань можливо визначити інтегратором знань — організацією інтелектуального бізнесу, що інтегрує знання та забезпечує їх ефективне (прибуткове) використання з метою виробництва знаньмістких продуктів (послуг). Як пише Р. Грант, головна функція фірми — інтегрування спеціалізованих знань у товари та послуги [14, с. 59].

Визначна роль інтелектуального бізнесу та *knowledge entrepreneurs* у розбудові засад економіки знань вимагає *нової політики держави щодо розвитку підприємництва*. Соціальна політика держави повинна сприяти формуванню та розвитку «підприємницького суспільства», у якому інтелектуальне підприємництво є системним явищем, охоплює усі галузі та сфери економіки. «У підприємницькому суспільстві перед усіма стоїть найскладніше завдання, від вирішення якого залежить, чи будуть використані усі існуючі можливості або ні: це необхідність постійного навчання і перекваліфікації» [10, с. 411]. Підприємницьке суспільство базується на інноваціях, що вимагає від бізнесу постійного навчання, а від держави — *створення необхідних умов розвитку інтелектуального підприємництва*.

III. Формування економіки знань обумовлює суттєві зміни у структурі власності, зокрема, за її об'єктним і суб'єктним критеріями. За об'єктним критерієм значної ролі набуває інтелектуальна власність — «матеріалізовані або нематеріальні нові знання, які належать юридичній чи фізичній особі» [15, с. 27]. «Звичайно, власність на знання називається інтелектуальною власністю» [16, с. 39]. Отже, знання — це об'єкт інтелектуальної власності, зміст якої — система економічних відносин з приводу привласнення цього специфічного об'єкта. Як зазначає Л. Федулова, інтелектуальна власність — це особливий вид власності, об'єктами якої є творіння людського розуму та інтелекту [3, с. 152].

На нашу думку, *інтелектуальна власність — це відносини привласнення — відчуження знань, що здійснюються між їх творцем (творцями) та користувачем (користувачами) з приводу їх продукування, передачі/залучення, обміну, розповсюдження, трансформації, накопичення та ін*. Відносини інтелектуальної власності складають основу їх інтеграції у виробничому та інноваційному процесах. Інтелектуальна власність — «пучок правомочностей» щодо знань, насамперед інноваційних, приймання-передавання яких складають фундаментальну умову економіки знань.

За суб'єктним критерієм інтелектуальна власність в економіці знань є власністю на знання (суб'єктивні, кодифіковані, об'єктивовані): а) працівників

знань; б) професіоналів знань; в) підприємців знань та організацій інтелектуального бізнесу; г) некомерційних недержавних організацій; г) держави.

Сучасна модель системного інтегрованого інноваційного процесу, урізноманітнення інтелектуальних продуктів обумовлюють *необхідність державного сприяння розвитку відносин інтелектуальної власності, удосконалення їх правового регулювання та захисту і в аспекті розширення її об'єктів та суб'єктів, і в аспекті специфікації й додавання часткових прав інтелектуальної власності, формування повних та часткових власників знань, створення правового поля економічної реалізації інтелектуальної власності*. На наш погляд, ці заходи є складовою нової соціальної ролі держави, оскільки формування, розвиток, захист та реалізація інтелектуальної власності є фундаментальною основою економіки знань.

IV. Постіндустріальна трансформація змінює структуру суспільного капіталу, у складі якого починає домінувати інтелектуальний капітал — капіталізовані знання, що забезпечують зростання вартості. Як пише С. Климов, «перетворення знання на капітал означає, що володіння ним дозволяє одержувати від його використання регулярний дохід» [13, с. 120]. О. Рязанова визначає інтелектуальний капітал як вартість людських знань [17, с. 36]. К. Кручині підкреслює, що знання — це капітал, цінність якого безпосередньо залежить від його інноваційного впливу та швидкості застарівання [18, с. 192].

Інтелектуальний капітал індивідуума є складовою *людського капіталу*, який виступає, по-перше, запасом здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, якими володіє людина і які сприяють зростанню продуктивності праці і впливають на зростання доходів. Так, С. Климов, крім інтелектуальних ресурсів особистості, виділяє такі компоненти людського капіталу: біофізичний капітал — життєві ресурси особистості, її фізичний і психологічний потенціал; соціальні ресурси особистості, тобто закладений у людині потенціал соціальної взаємодії, його включеність у певне соціальне середовище — соціальний капітал [13, с. 106–107]. По-друге, людський капітал — це вартість інвестицій у вигляді витрат із приводу формування, розвитку й використання здібностей і знань людини щодо створення доданої вартості» [19, с. 261].

В умовах економіки знань людський капітал, виступаючи як синергетичний фактор виробництва в межах окремого господарюючого суб'єкта, у народно-господарському плані виконує функцію генератора соціально-економічного розвитку [16, с. 153]. Це обумовлює доцільність *визначення розвитку людського капіталу як пріоритету соціальної політики держави*. По-перше, *завданням соціальної держави є створення умов та сприяння розвитку тих галузей, що є джерелами накопичення людського капіталу* (рисунок 2.1).

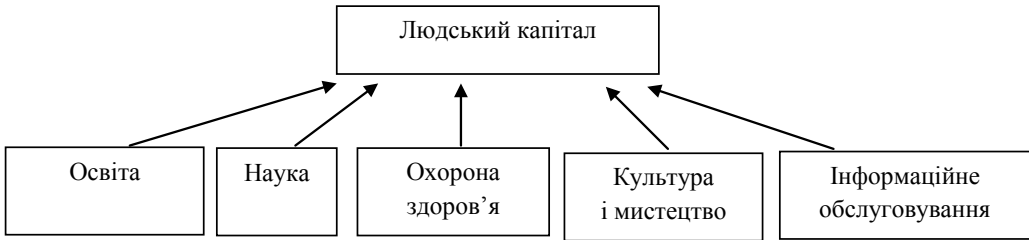

Рис. 2.1. Інституціональні джерела накопичення людського капіталу [20, с. 108]

Отже, *освіту, науку, охорону здоров'я, культуру і мистецтво, інформаційне обслуговування треба визнати як пріоритетні об'єкти соціальної політики держави, спрямованої на забезпечення умов накопичення людського капіталу*. По-друге, не менш важливим завданням соціальної держави є *сприяння ефективній реалізації людського капіталу, подолання ситуації «розтрати умів»*. По-третє, держава повинна створити *умови та стимули для таких інституційних інвесторів у людський капітал, як індивідууми (родини), бізнес, некомерційні недержавні організації*. Зараз в Україні активність цих інвесторів невисока. Наприклад, за даними Е. Лібанової, тільки 21 % міських і 17 % сільських жителів України спрямували б додаткові кошти, якби вони у них з'явилися, на одержання освіти й підвищення її рівня [21, с. 124]. Тобто в оцінці населення України освітні послуги не є капіталоутворюючими, оскільки витрати (коштів, часу, зусиль та ін.) на їх одержання не виступають, по своїй суті, інвестиціями, що забезпечують прийнятний рівень доходу і його зростання у майбутньому. Не є ефективним інвестором в освіту і український бізнес, низька інноваційна активність якого у теперішній час свідчить про перевагу обумовлених ринковою кон'юнктурою короткострокових цілей його розвитку над довгостроковими, досягнення яких спирається на інвестиції в людський капітал працівника. Інвестиційний потенціал недержавних некомерційних організацій взагалі не реалізується, хоча у розвинутих країнах ці організації займають значну питому вагу у сфері послуг, особливо це стосується медичної допомоги, освіти, дослідницьких робіт, соціальних послуг, мистецтва й культури, суспільного розвитку і релігії.

V. Новий зміст соціальної ролі держави зумовлено також змінами у структурі економіки, зокрема технологічній та галузевій. У технологічному аспекті формування економіки знань є процесом становлення й розвитку шостого та сьомого технологічних укладів за умов домінантної ролі п'ятого технологічного укладу, до якого належать такі галузі, як електротехнічна промисловість, верстатобудівна й інструментальна, приладобудування, виробни-

цтво побутових приладів і машин, авіаційна промисловість, хіміко-фармацевтична промисловість, поліграфічна промисловість.

До галузей шостого технологічного укладу належать біотехнології, зокрема клітинна біологія; аерокосмічна промисловість; нанотехнології; нові матеріали; оптоелектроніка; системи штучного інтелекту; мікроелектроніка; фотоніка; мікросистемна механіка; інформаційні супермагістралі; програмне забезпечення і засоби імітації; молекулярна електроніка; системи управління персоналом; промисловість медичної техніки. Матеріальною базою постіндустріальної технологічної революції є електроніка, робототехніка, телекомунікації, маловідходне виробництво, біотехнології. Пріоритетними є нанoeлектроніка, генна інженерія, нетрадиційні джерела енергії.

«Принциповою відмінністю сьомого технологічного укладу від всіх попередніх буде включення у виробництво людської свідомості. Можна сказати інакше: людська свідомість стане такою ж продуктивною силою, якою у свій час стала наука. Такі технології можна назвати когнітивними (англ. conscious — свідомість)» [22]. Треба підкреслити, що п'ятий уклад є вищим індустріальним укладом, а шостий і сьомий — це відповідно перший та другий постіндустріальні уклади.

Зараз у промисловості України третій технологічний уклад займає близько 46 %, четвертий — 50 %, п'ятий — 3 %. За різними оцінками тільки 0,1 % промислової продукції припадає на шостий технологічний уклад [23]. Як бачимо, майже 95 % промислової продукції забезпечують галузі третього і четвертого технологічних укладів — укладів індустріального суспільства. Технологічна та галузева структури економіки України не відповідають ні поточним завданням подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи, ні стратегічним цілям формування економіки знань. Як підкреслює Л. Федулова, практика багатьох успішних економік світу показує, що в умовах виведення суспільства з кризового стану найважливішим чинником, здатним нейтралізувати дії ресурсних обмежень, є технологічний прорив — освоєння і поширення технологій останніх поколінь — п'ятого і шостого технологічних укладів, посилення уваги до експериментальної бази сьомого технологічного укладу» [24, с. 16–17].

Технологічна відсталість гальмує соціальний розвиток, певним чином закріплює та поглиблює існуючі соціальні проблеми та суперечності, суттєво обмежує людський розвиток та можливості держави щодо його забезпечення.

Набуття Українською державою рис сучасної соціальної держави безпосередньо залежить від темпів та глибини технологічних змін у національній економіці. При цьому слід вказати ще на один важливий аспект цієї проблеми: технологічний розвиток породжує не тільки нові можливості суспільного розвитку, а й нові загрози суспільству, подолання яких, на нашу думку, стає

важливим напрямом соціальної політики держави. Йдеться про загрози неконтрольованого асоціального використання нових технологій. Автори монографії «Иновационная экономика» ставлять своєчасні запитання: «Як науковий прогрес та впровадження нових технологій узгоджений з етикою, з правами людини, з фізіологічними та іншими нормами і хто ці норми буде визначати? Як треба обмежити втручання наукового прогресу у фізіологію, соціологію, психологію та ін., тобто, що стосується безпеки людини як організму й особистості?» та наводять слова З. Бжезинського, що треба розмірковувати над цими питаннями, інакше прогрес науки буде змушений знайти власні відповіді. «Розвиток науки, що зірвалася з повода, може бути загрозою гуманістичним основам демократії — може знищити повагу до святенності людської індивідуальності» [25, с. 61].

Безпека людського розвитку в економіці знань — це насамперед безпека інтелектуального розвитку людини, інтелект якої є основою формування, накопичення і використання інтелектуальних ресурсів. Виходячи з цього, *інтелектуальна безпека як захищеність знань та їх носіїв, набуває значення пріоритетного напрямку діяльності держави з забезпечення людського розвитку.*

Економіка знань — це економіка, у структурі якої пріоритетного значення набуває сфера послуг (третинний сектор економіки). «Зазначена сфера, — пише Л. Демидова, — функціонально вкрай різномірна і включає найширший спектр галузей — від транспорту, зв'язку, торгівлі до фінансових, ділових і побутових послуг, освіти, науки, охорони здоров'я, культури. Проте вони поєднуються як формою кінцевого продукту у вигляді послуги, так і низкою загальних рис і закономірностей господарського розвитку» [26, с. 38]. Зараз достатньо поширеним у наукових джерелах [27, с. 47, 48] є запропонований у 70-х роках ХХ ст. Д. Беллом поділ зазначеного третинного сектору на суто третинний сектор — послуги матеріального характеру (транспорт, зв'язок, комунальні послуги, послуги складського господарства); четвертинний (трансакційний) — торгівля, фінанси, страхування, операції з нерухомістю; п'ятеринний — послуги особисті, професійні (освіта, охорона здоров'я), ділові і державного управління. П'ятеринний сектор представлений наукомістким сервісом — сукупністю інтелектуальних (професіональних) послуг у галузях науки, виробництва, інновацій, управління, ринкової діяльності тощо. Наукомісткий сервіс є невід'ємним елементом національних інноваційних систем, забезпечує продукування, накопичення та передачу спеціальних знань та інформації учасникам інноваційного процесу з моменту зародження інноваційної ідеї до моменту впровадження, використання, рутинізації та дифузії інновацій. До наукомісткого сервісу належать такі інтелектуальні послуги, як науково-технічні, інформаційні, інжинірингові, освітні, консалтингові. Вони становлять певні професійні дії фахівців різних галузей знань,

основними ресурсами здійснення яких виступають загальні і спеціальні (професійні, предметні) знання та інформація, а результатом (вигодою споживача) — накопичення й розвиток людського потенціалу (домогосподарств, фірм, суспільства).

Здійснюваний в умовах становлення економіки знань «перехід від панування матеріального виробництва до панування сфери послуг, від людини економічної до людини творчої» [28, с. 4] зумовлює *необхідність державного сприяння розвитку н'ятеринного сектору* — «сектору ідей і інформації» [27, с. 48].

Інтелектуальні послуги формують соціально-культурну сферу суспільства знань, що продукує саму людини, його особистісні якості [29, с. 282]. Окрім науки, освіти та інших наукомістких послуг, до цієї сфери належать культура і мистецтво. На нашу думку, *однією з найважливіших соціальних функцій держави є сприяння розвитку культури інтелектуальної праці, інтелектуальної професійної діяльності, інтелектуального бізнесу*, оскільки «інновація, позбавлена моральності, стає дуже небезпечною» [30, с. 25].

VI. Формування економіки знань обумовлює суттєві зміни у соціумі і владі, що безпосередньо впливає на зміст та напрями реалізації соціальної ролі держави. По-перше, змінюється суспільна стратифікація. У суспільстві знань провідна роль належить власникам головного ресурсу — знань. В. Іноземцев підкреслює: «Постіндустріальне суспільство, наголошуючи на принципах свободи, не утверджує принципів рівності... Нове суспільство може виявитися не менш жорстко розділеним на соціальні групи, ніж попередні, але критерієм подібного розподілу стане вже не власність на матеріальні блага, а особисті якості людини, і в першу чергу його здатність оперувати інформацією та знаннями, створювати нові інформаційні продукти або хоча б адекватно засвоювати вже наявні» [6].

По-друге, виникає нова еліта, яка є інтелектуальною. Велику роль у цьому процесі набуває освіта. «Підставою класового поділу сучасного соціуму стають освіченість людей, володіння знаннями. Слід погодитися з Ф. Фукуямою, який стверджує, що в розвинених країнах соціальний статус людини дуже великою мірою визначається рівнем її освіти» [6]. У цьому аспекті освіта може бути тим «соціальним ліфтом», який забезпечує людині, що її отримує, досягнення більш високого статусу у соціальній ієрархії суспільства. Н. Черниш зазначає, що освіта виглядає як соціальний ліфт, здатний перенести особу на вищі щаблі соціальної будови» [31, с. 305].

Але треба пам'ятати, що цей «соціальний ліфт» може мати і зворотний напрямок руху. У цьому разі зазначений інститут соціалізації особистості може бути для людини, яка не має соціально адекватного рівня освіти, «соціальним колодезем» — фактором падіння її соціально-економічного статусу.

Крім того, стратоутворююча функція освіти полягає також у тому, що вона може сприяти певним змінам у соціальній будові, соціальній мобільності особистості, руйнуванню (чи встановленню) соціальних бар'єрів між людьми, інтеграції (чи поглибленню розмежування) різних соціальних верств. Цей аспект змісту стратоутворюючої функції освіти особливо яскраво демонструють зміни у соціальній ієрархії, обумовлені становленням економіки знань.

По-третє, формується нова система економічної і політичної влади — меритократія (від англ. merit — заслуга, гідність). «Меритократія — структура влади, коли вищі соціальні групи формуються не за правом народження, не за майновим положенням, не за клановим принципом, а за заслугами, за інтелектуальним потенціалом і здатністю створювати нове знання» [25, с. 54].

По-четверте, в умовах новітніх інформаційно-комунікаційних технологій змінюється механізм влади. Уряд набуває рис електронного уряду (e-Government), що супроводжується певними змінами: 1) розмивання на базі мережних технологій меж між урядом і громадянським суспільством, оскільки поставка суспільних благ максимально наближується до їх споживачів; 2) раціоналізація уряду відповідно до вимог економіки знань; 3) «...зміни у громадянській позиції населення, як наслідок, якоюсь мірою спрощується перехід від формальної моделі демократії до так званої *цифрової, електронної або кібердемократії*» [32, с. 94]; 4) зміни у кадровому складі уряду: оскільки електронне управління вимагає високого рівня професіоналізму, в уряді повинні працювати професіонали й адміністратори знань.

Зазначені зрушення породжують *нові соціальні суперечності*, серед яких: розриви між технологічним і культурним компонентами інтелектуалізації суспільства; суперечності між інтелектуалізацією суспільства, що вимагає безперервного навчання та вільного доступу до знань, й елітарністю вищої освіти; між працівниками знань і роботодавцями, що знаходить свій прояв у зростанні трансакційних витрат, пов'язаних з опортуністичною поведінкою кожної з сторін; між інтелектуальною і рутинною працею, між інтелектуальною елітою і іншими стратами суспільства знань, між національними і елітарними інтересами, суперечності меритократії, пов'язані з тим, що «оскільки критерії просування у меритократіях чітко не визначені і не жорсткі, ми часто можемо спостерігати тут боротьбу за владу, інтриги і коаліції» [33, с. 209] та ін.

Завданням соціальної держави є здійснення системи заходів щодо подолання суперечностей інтелектуалізації суспільства в умовах постіндустріальних перетворень.

Таким чином, формування економіки знань характеризується суттєвими змінами у фундаментальній і актуальній соціальній ролі держави. П. Друкер підкреслює необхідність соціальних інновацій, що забезпечили б розвиток нової економіки: «Ще одна соціальна інновація, яка є і радикальнішою, і

складнішою щодо здійснення: це систематична відмова від напрямів соціальної політики, що себе віджили, і застарілих суспільних інститутів» [10, с. 404]. На його думку, «одна з фундаментальних змін у світосприйнятті і відчуттях останніх двадцяти років — воістину грандіозне зрушення — це усвідомлення того, що державна політика й державні установи мають людську, а не божественну природу і що, таким чином, можна бути впевненим лише у тому, що усі вони мають особливість швидко застарівати» [10, с. 405].

В умовах постіндустріальної трансформації фундаментальна соціальна роль держави полягає у сприянні розвитку економіки знань, створенню необхідних засад формування і функціонування суспільства знань, а її актуальна соціальна роль — це здійснення соціальних інновацій, що обумовлені структурними змінами занятості, бізнесу, власності, капіталу, економіки, соціуму, влади та спрямовані на реалізацію фундаментальної соціальної ролі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юрій, М. Ф. Політологія : підручник / М. Ф. Юрій. — К. : Дакор, 2006. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/political_science/uriy_politologiya/part4/905.htm
2. Кочеткова, Л. Н. Социальное государство: опыт философского исследования [Електронний ресурс] / Л. Н. Кочеткова. — Режим доступу: <http://www.famous-scientists.ru/list/4313>.
3. Федулова, Л. І. Економіка знань : підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. І. Федулова. — К. : НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. — 600 с.
4. Дідківська, Л. І. Державне регулювання економіки : навч. посібник / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. — К. : Знання-Прес, 2000. — 209 с.
5. Друкер, П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке / П. Ф. Друкер [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zadachi.org.ru/?n=140556>.
6. Иноземцев, В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Л. Иноземцев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://lib.meta.ua/book/2488/>.
7. Стонхаус, Дж. Управление организационным знанием / Дж. Стонхаус // Менеджмент в России и за рубежом. — 1999. — № 12. — С. 22–25.
8. Румизен, М. К. Управление знаниями / М. К. Румизен : пер. с англ. ; отв. ред. А. А. Подщеколдин. — М. : ООО «Изд-во АСТ»; ООО «Изд-во Астрель», 2004. — XXVIII. — 318 с.
9. Хотяшева, О. М. Инновационный менеджмент : учеб. пособие / О. М. Хотяшева. — СПб. : Питер, 2005. — 318 с.
10. Друкер, П. Ф. Бизнес и инновации / П. Ф. Друкер ; пер. с англ. К. С. Головинского. — М. : ООО «И. Д. Вильямс», 2007. — 432 с.
11. Рубинштейн, М. Ф. Интеллектуальная организация. Привнеси будущее в настоящее и преврати творческие идеи в бизнес-решения / М. Ф. Рубинштейн, А. Р. Фистенберг ; пер. с англ. С. А. Попов. — М. : ИНФРА-М, 2003.

12. Гарвин, Д. Создание научающейся организации / Д. Гарвин // Управление знаниями : хрестоматия ; пер. с англ. / под ред. Т. Е. Андреевой, Г. Ю. Гутниковой. — СПб. : Высшая школа менеджмента, 2009. — С. 109–133.
13. Климов, С. М. Интеллектуальные ресурсы общества : монография / С. М. Климов. — СПб. : ИВЭСЭП, Знание, 2002. — 199 с.
14. Грант, Р. К знаниевой теории фирмы / Р. Грант // Управление знаниями : хрестоматия ; пер. с англ. ; под ред. Т. Е. Андреевой, Г. Ю. Гутниковой. — СПб. : Высшая школа менеджмента, 2009. — С. 37–64.
15. Гордієнко, С. Г. Понятійний апарат стосовно «Інтелектуальної власності» та класифікація сфер творчої особи / С. Г. Гордієнко // Матеріали Міжнар. конф. «Охорона прав інтелектуальної власності в Україні та Європейському Союзі: політика, законодавство, практика» Київ, 15-16 червня 2011 р. — К. : Фенікс, 2011. — 480 с.
16. Экономика знаний : монография / Л. Г. Белова, В. П. Колесов, В. Л. Макаров и др. ; отв. ред. В. П. Колесов. — М. : ИНФРА-М, 2008. — 432 с.
17. Рязанова, О. Интеллектуальный капитал в системе экономических категорий / О. Рязанова // Экон. науки. — 2011. — № 6 (79). — С. 36–47.
18. Управленческое консультирование. Индустрия знаний, символический капитал или новая мода / Верр А., Киппинг М., Энгвелл Л. и др. ; под ред. М. Киппинга, Л. Энгвелла; пер. с англ. П. К. Власова. — Х. : Гуманитарный центр, 2008. — 416 с.
19. Методология управления трудовыми ресурсами : монография / И. В. Гуськова, А. П. Егоршин, С. Н. Кулагина и др. ; под ред. И. В. Гуськовой, А. П. Егоршина. — Н. Новгород: НИМБ, 2008. — 352 с.
20. Нестеров, Л. Воспроизводство и национальное богатство (некоторые методологические аспекты) / Л. Нестеров, Г. Аширова // Вопр. экономики. — 2002. — № 10. — С. 103–110.
21. Лібанова, Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України. — 2008. — № 10. — С. 120–136.
22. Прохоров, И. А. Начало 7-го технологического уклада / И. А. Прохоров [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.energoinform.org/pointofview/prohorov/7-tech-structure.aspx>
23. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / за ред. В. М. Гейця та ін. — К. : НВЦ, НБУВ, 2009. — 687 с.
24. Федулова Л. І. Технологічний імператив стратегічного управління національною економікою / Л. І. Федулова // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Економічна теорія та право. — 2010. — № 2. — С. 16–27.
25. Инновационная экономика : монография / Л. Н. Ивин, В. М. Куклин, А. С. Захарченков и др. ; под ред. Л. Л. Товажнянского. — Х. : ЭДЕНА, 2010. — 716 с.
26. Демидова, Л. Сфера услуг США: факторы ускорения динамики / Л. Демидова // Мировая экономика и междунар. отношения. — 2005. — № 12. — С. 38–49.
27. Социум XXI века: рынок, фирма, человек в информационном обществе / А. Бузгалин, А. Колганов, А. Овсянников и др. ; под ред. А. И. Колганова. — М. : Эконом. ф-т; ТЕИС, 1998. — 279 с.
28. Чухно, А. Институционализм: теория, методология, значение / А. Чухно // Экономика Украины. — 2008. — № 6. — С. 4–12.

29. Корнейчук, Б. В. Информационная экономика : учебн. пособие / Б. В. Корнейчук. — СПб. : Питер, 2006. — 400 с.
30. Інноваційний потенціал України: підприємство, галузь, регіон, країна : Круглий стіл // Економіст. — 2004. — № 5. — С. 15–26.
31. Черниш, Н. Й. Соціологія : підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Й. Черниш. — 5-ге вид., переробл. і допов. — К. : Знання, 2009. — 468 с.
32. Стрелец, И. А. Новая экономика и информационные технологии / И. А. Стрелец. — М. : Экзамен, 2003. — 256 с.
33. Кихлер, Э. Психологические теории организации / Э. Кихлер, К. Майер-Пести, Е. Хофманн ; пер. с нем. П. А. Шепилова // Психология труда и организационная психология. — Х. : Гуманитарный центр, 2004. — Т. 5. — 312 с.

ТЕМА 3. НОРМАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

О. А. Гриценко, доктор економічних наук, професор

Формування соціальної держави багато в чому нагадує процес соціалізації людини, за якого остання набуває соціального досвіду, засвоює інституційні правила та перетворюється на самоцінність власного життя. Але такий процес відбувається тільки на основі нормального біологічного, психологічного та соціального розвитку людини. Марно говорити про нормальну адаптацію людину до суспільних відносин, якщо вона недієздатна. Подібним чином відбувається соціалізація суспільства в цілому. Тільки нормальне суспільство на певному етапі свого розвитку може перетворити людину з природно-виробничого чинника на головну мету та цінність суспільного розвитку. Представники всіх соціальних дисциплін вирішують питання про закономірності, риси та характеристики нормального суспільства. Люди завжди мали потребу у визначенні ідеального образу свого суспільства, внаслідок чого в їх свідомості виникали уявлення про досконалі моделі людського існування. Такий стан суспільства, у межах якого людина сприймається не як носій певної форми власності або користувач технічних засобів виробництва, а як самоціль, «міра всіх речей», передбачає новий історичний етап соціально-економічного розвитку. На цьому етапі формується суспільний ідеал з конкретним гуманістичним змістом.

Пошук принципів побудови нормального суспільства актуалізується у двох випадках: по-перше, коли люди не задоволені життям в існуючому порядку; по-друге, коли змінюються орієнтири попереднього розвитку. Постановка питання ще більш загострюється, коли на зміну державно-централізованому